Aktieselskabet

Højby Elektricitetsværk

1909 – 1927

Af Erik Kristiansen - Højby Lokalhistoriske Forening 1992

Det hvide lys

Omkring år 1900 var man rundt omkring begyndt at bruge elektricitet til lys og kraftoverføring. Danmark var et af de førende lande hvad angik indførsel af elektricitet, og Odense var den første by i Danmark, der fik et egentligt elværk. I 1891 blev værket taget i brug og Danmarks første el forsynede gadelampe lyst op.

Udviklingen gik ikke så hurtigt. Først i 1953 blev den sidste gas gadelampe i Odense udskiftet til elektricitet.

Thomas Edison havde opfundet glødelampen, hvor glødetråden bestod af kil, der krævede ca. tre gange så meget energi for at give den samme mængde lys. Det elektriske lys, blev hvermandseje – næsten.

Det første elværk i Odense havde en effekt på ca. 300 KW (kilowatt), svarende til ca. 410 HK eller stort set det samme, som 5 bilmotorer udviklede med hver 80 HK. En anden sammenligning kunne være, at effekten svarer til at 5000. - 60W pærer kunne lyse samtidig dog under forudsætning af, at der ikke var effekttab i ledningerne. Netop tabet af effekt i ledningerne var ret stort, den største afstand, man kunne sende elektriciteten fra elværket, var omkring 4 – 5 km. Energien skulle opsamles i akkumulatorer, før den blev sendt til forbrugerne, for at holde en konstant spænding. – I 1908 byggede Odense kommune sit eget elværk, der havde en effekt på 853 KW.

På mange værksteder havde man en dampmaskine til at trække de maskiner, man anvendte til forarbejdning af f.eks. jern og træ. – Heste prøvede man også at erstatte med mobile dampmaskiner, kaldet ”lokomobiler”. Her kom man dog til kort, idet de heste, der ikke var udskiftet, var så bange for disse larmende og sydende maskiner, at man måtte opgive at bruge ”lokomobilerne” som trækkraft af vogne på vejene.

Økonomisk fremgang

Tiden til op i 1890érne var præget af økonomisk krise med meget lave priser, der hæmmede industriens udvikling. Arbejdsløsheden var stor. Og kun sjældent blev der oprettet nye virksomheder. – Det var tiden hvor en stor del firmaer blev slået sammen og fik et navn, der begyndte med *”De Forenede”.* I landbruget fik man lavkonjunkturen at

mærke. Korn blev importeret fra oversøiske lande til priser, der var langt lavere end produktionspriserne i Danmark.

Der skulle tænkes anderledes, Kornproduktionen måtte opgives også af den grund, at der var importforbud af korn i en række lande, hvortil danskerne havde eksporteret. Landbruget gik derfor over til animalske produktion. Det medførte, at der blev oprettet en lang række virksomheder med et navn, der begyndte med" *Andels".* –

Fra midten af 1890èrne kom resultatet af omlægningen i form af en almindelig fremgangsperiode. Nu var det de store sammenslutninger, der prægede udviklingen. Indtjeningen i såvel industrien som i landbruget blev større. Der blev råd til mekanisering.

Thomas B. Thrige var netop vendt hjem fra Amerika. Til sin fabrikation af cykler manglede han en motor til at trække maskinerne. Derfor byggede han et lille elværk, hvis dynamo blev trukket af en dampmaskine. Dynamoen trak en elektromotor, der var udviklet af Thomas B. Thrige selv.

Elektromotoren var stort set lydløs og kunne stå i fabrikationslokalet, hvorimod dampmaskinen af støjmæssige grunde måtte stå i god afstand derfra.

Denne model blev kopieret i mange virksomheder. Thomas B. Thrige fik nok at gøre med fabrikation af elektromotorer og opgav cykelfabrikationen.

Den første brugbare dieselmotor blev færdigbygget i 1987, og blev nu dén foretrukne trækkraft. Ikke mindst på grund af, at den kunne udnytte brændslet langt bedre end dampmaskinen.

Rygtet om, at en elmotor var billigere og kunne udføre et større arbejde end en mand, betød, at der blev bygget mange små elværker i tiden 1907 – 1910.

A/S Højby Elektricitetsværk

Det nybyggede Højby Elektricitetsværk på Svendborgvej nr. 321 – ca. 1911

I byerne var det normalt kommunerne, der drev værkerne. På landet var det som regel interessenter, der drev de nyoprettede værker på andelsbasis, eller som det blev tilfældet i Højby, på aktiebasis.

Gårdmændene i Højby kunne naturligvis godt tænke sig at få en elektromotor til erstatning for hestegangen og noget af håndkraften. Man snakkede meget om det mand og mand imellem. En del havde udtrykt ønske om at få en andel i et elværk eller rettere, at de gerne ville skyde penge i et elværk mod til gengæld at få en aktie i værket.

Denne snak førte til, at en del af gårdejerne samledes hos Niels Kr. Nielsen, Bakkegården, tirsdag den 20. juli 1909, hvor man tog den endelige beslutning om at bygge et elværk i Højby.

Det blev overladt ingeniør Bjerre at lave tegninger og overslag over, hvad det ville koste at bygge elværket. – Desuden besluttede man at indbyde ” nye forbrugere, og nye andele til mandag aften kl. 19.00 - og kl.20.00 afholde aktionærer generalforsamling”.

Formaliteterne

Af A/S Højby Elektricitetsværks protokol kan udledes, at den del af gårdejerne, der mødtes på Bakkegården den 20. juli allerede havde tegnet aktier, eller anparter i et kommende elværk, idet mødedeltagerne omtaltes som aktionærerne.

Mandag den 26. juli 1909 kl. 20.00 blev der afholdt stiftende generalforsamling. – Her blev valgt en bestyrelse bestående af: Gdr. Niels Kr. Nielsen Bakkegården, formand. – Gdr. Jens Poulsen Jensen, Østergård, næstformand. – Brugsuddeler Frede Nielsen, kasserer og regnskabsfører.

Herefter er protokollen underskrevet af: - Niels Kr. Nielsen, Peter Hansen, Frede Nielsen, P.N. Bøgedal, H. Chr. Thorkildsen, Jens Poulsen Jensen, Hans Peter Larsen, Kr. Larsen og Christoffer Petersen, der må anses for at være aktionærerne på stiftelsestidspunktet den 26. juli 1909.

Det praktiske

Allerede dagen efter, den 27. juli, købte bestyrelsen på vegne af aktionærerne af gdr. Hans Laurits Hansen, Lindegård, det stykke jord, der nu har adresserne Svendborgvej 321 og 323. – Prisen blev aftalt til kr. 1.700,- Hans Laurits Hansen skulle tage 2 aktier á 500,- kr. – Resten kr. 700,- skulle betales til december termin. Køber og sælger deles om handelsomkostningerne.

Den 7. august var aktionærerne samlet for at drøfte anskaffelsen af en dieselmotor. Oskar Dahlstrøm, repræsentant for A/S Burmeister og Wain, var mødt med et tilbud, der blev afsluttet som følger:

A/S Højby Elektricitetsværk har herved fornøjelsen at acceptere Deres tilbud nr. 2220 af 5/8 1909 på levering og opstilling af den på landsudstillingen i Aarhus udstillede diesel-motor med det i vedhæftede specifikationer nævnte tilbehør og på de deri angivne

betingelser. Motoren må være forsynet med et tungt svinghjul for elektrisk drift og må være igangsat den 1. oktober dette år.

Der skal endvidere medfølge:

1: En kølevandpumpe med rørledninger til brønden uden for huset.

2: En løbekat med talje til I – jern nr. 18.

Højby Elektricitetsværk betaler så arbejdskraften, montørens kostpenge og trans fra Højby station til elektricitetsværket.

Udenfor leverancen er kun fundamenter og alle jord- bygnings- og tømmerarbejder. – Anlægget kontrolleres af Dansk Vindelektricitetsselskab når Burmeister og Wain erklærer anlægget færdigt til levering. – Betaling erlægges på følgende måde:

90 pct. Ved afleveringen og 10 pct. På et-årsdagen efter afleveringen. – Prisen er kr. 8.000,-

Underskrevet af: Oscar Dahlstrøm og Niels Kr. Nielsen.

Den 10. august samme år samledes aktionærerne for at tage stilling til vedtægternes endelige udformning.

Igangsætning

Murermester Lars Nielsen, Højby og tømrermester Niels Nielsen, Højby, opførte bygningen og leverede materialerne hertil efter regning. Formanden skulle kontakte en mand ved navn Felthausen for at spørge ham, om han kunne tænke sig at passe værket for en betaling af 400,- kr. årligt + et beløb på 4 øre pr. 100 pund korn, der blev malet på værket.

Den 14. august mødtes aktionærerne sammen med konsulent Bjerre Askov for at tage stilling til hvilket elfirma, der skulle have hovedentreprisen. Af fem firmaer viste det sig, at firmaet Jørgensen og Blickfeld var den lavest bydende. Firmaet påtog sig for kr. 8.995,- at udføre arbejdet på elværket, samt opsætte stikledninger, opsætte målere og foretage lampeinstallationer mellem bygninger på samme ejendom.

Den 19/9 overlodes levering af Thrige-motorer til Firmaet Jørgensen og Blickfeld. Det fremgår ikke hvor mange det drejer sig om.

Ved generalforsamlingen den 28/9 vedtog man, at der kunne optages nye medlemmer mod at de købte aktier for hver 25 lampesteder og en aktie for hver 5 HK der blev installeret eller betale en merpris i forhold til aktionærerne på 5 øre pr. kwh. Dog kunne friskolen komme med ved at betale samme pris som aktionærerne.

Også et par andre fik særbehandling: Smed Kristian Frederiksen fik lidt rabat på leje af målere, idet han havde to. – Syerske Marie Kristensen skulle betale 35 øre pr. kwh i månederne september-februar fordi hun brugte et elektrisk strygejern. I de øvrige måneder skulle hun kun betale 25 øre pr. kwh.

Den 1. november 1909 kom endnu flere aktionærer med, så man var i alt 16 aktionærer, der tilsammen havde 33 aktier a´ kr.500,-. Kristian Kristensen, Torsagergaard ønskede ikke at være aktionær. Han indbetalte kr. 175.- og betalte så for strøm, som aktionærerne.

Elværkspasseren

Der er ikke noteret noget om, hvordan det gik med formandens tilbud til Felthausen. I efteråret 1910 hører vi om elværkspasseren Hans Christensen, hvis navn dukker op i forbindelse med, at han stiller krav om lønforhøjelse.

For at vise hvordan et ansættelsesforhold kunne tænkes set fra en passers side, gengives her en del af det brev, som passer (maskinmester) Hans Christensen den 9. november 1910 tilstillede Højby Elektricitetsværks bestyrelse.

".. For pasning ønskes lønnen forandret til fri bolig med dertil hørende ind- og udenoms bekvemmeligheder og indretning indenfor en afstand af 20 m fra maskinlokalet, fri afbenyttelse af elektromotor og strøm samt frit at dyrke, beplante, anlægge og indrette den have, som nu hører til elektricitetsværket samt 50,- kr. om måneden for pasning af elektricitetsværket og 5,- kr. hver gang jeg læser målerne af. – Bygningerne skal være færdige fra alle håndværkere inden udgangen af juni 1911.

Højby Elektricitetsværk den 9. november 1910

Hans Christensen

Maskinmester."

Brevet resulterede i en generalforsamling den 18. november. – Aktionærerne var enig om, at man ikke kunne gå ind for disse krav.

Den have, som Hans Christensen omtaler, er det stykke jord, der nu har adressen Svendborgvej 323. I forbindelse med drøftelsen af passerens (maskinmesterens) løn blev aktionærerne enige om ved først givne lejlighed at sælge denne jord. – Passerens løn skulle være 600,- kr. årlig mod tidligere 400,- kr. – Formanden skulle snakke med Hans Christensen om denne beslutning.

Den 10. december blev Svend Madsen, Højby Mark ansat som passer og havde stillingen til værket lukkede.

Effekten

Intet sted i protokollen står der noget om, hvilken effekt elektricitetsværket havde. Af regnskabet for 1910 fremgår det, at der er solgt for kr. 1.673,- elektricitet til lys og for kr. 1.395,- elektricitet til kraft. – Måler lejen indbragte kr. 285,-

Prisen for strømmen var lidt forskellige for forbrugerne, De fleste betalt dette år. 25 øre pr. kwh til kraft og 30 øre pr. kwh til lys. Der betales 6 kr. i målerleje pr. år. Heraf kan man danne sig et indtryk af, hvor stort forbruget har været, og hvor mange brugere der har været.

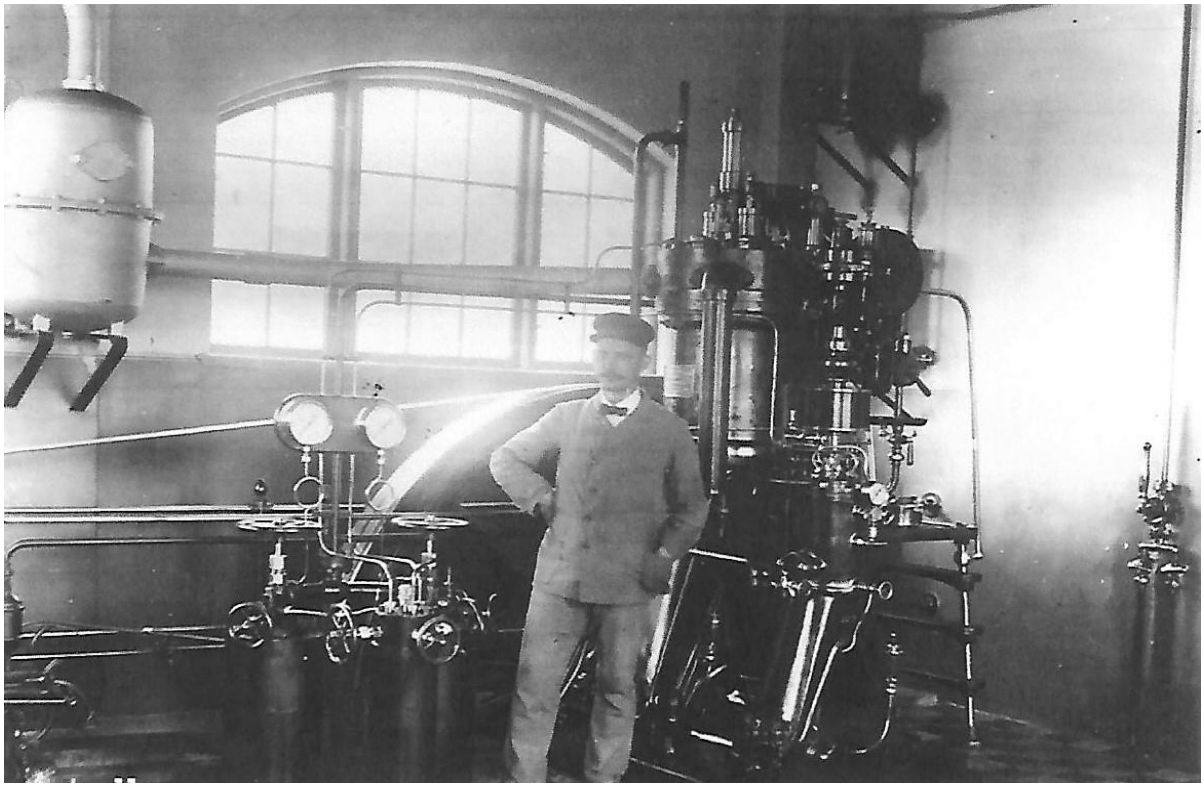

Maskinmester Svend Madsen ca. 1912 – Samme maskinmester passede elværket frem til lukningen i 1927. – Svend Madsen, købte i 1914 den tilstødende nabogrund og byggede ejendommen på Svendborgvej 323, hvorfra han efter 1927 drev blikkenslagerforening.

Samlet forbrug til lys har været ca. 5.600 kwh, eller mindre en det der bruges i 2 parcelhuse i 1991.

Samlet forbrug til kraft har også været ca. 5.600 kwh. – Foruden de 16 aktionæren har der været en halv snes brugere.

Højby Mark

I 1912 kom en forespørgelse fra 18 beboere fra Højby Mark, d.v.s. størsteparten af beboerne syd for Højby by, hvorvidt det var muligt og under hvilken betingelser de kunne få strøm fra Højby Elektricitetsværk.

Aktionærerne hold møde den 9. februar 1912 for at træffe en beslutning om, hvorvidt man kunne tage ovennævnte beboere med som brugere og i givet fald, under hvilken betingelser.

Aktionærerne fremsatte følgende to forslag til beboerne, repræsenteret ved gdr. Knud Nielsen, Kærsgård, Svendborgvej 470:

1: Højby Elektricitetsværk bekoster udvidelsen af værket, anskaffelse af målere samt hel ledningsnettet indtil ovennævnte beboere samt til forsøgsgården imod at forbrugerne garanterer at aftage strøm for minimum kr. 2.200,- pr. år, eller indbetale et evt. manglende beløb kontant. Prisen for strøm fastsættes til 25 øre pr. kwh for kraft og 35 øre pr. kwh for lys. Forpligtigelsen til at tage strøm fra Højby Elektricitetsværk løber over 20 år. – Desuden fordres, at forbrugerne skal tage mindst 17 aktier a´ kr. 500,- fordelt således:

6 aktier: Proprietær Vilhelm Andersen, LIndeskovsgård

2 aktier: Gårdejer Knud Nielsen, Kærsgård, Svendborgvej 470

2 aktier: Gårdejer Niels Knudsen, Langagergård

2 aktier: Gårdejer Marius Hansen, Østerskovgård

2 aktier: Gårdejer Niels A. Nielsen, Bøgeskovsminde

2 aktier: Gårdejer Peter Kr. Hansen, Søndergård

1 aktie: Gårdejer Rasmus Peter Hansen

Ovennævnte kan få flere aktier om ønskes, øvrige forbrugere kan ligeledes få aktier.

2: Højby Elektricitetsværk bekoster udvidelsen af værket og hovedledningen til korsvejen samt forbrugernes målere, hvorimod forbrugerne selv bekoster de øvrige ledningsnet.

Pris for strøm som i tilbud 1.

Værket fordre, at forsøgsgården skal være med og at alle skal være bundet til at aftage elektricitet fra værket i 20 år samt forpligte sig til ”ikke at bruge anden mekanisk kraft eller belysningsmiddel”.

Desuden skal der aftages aktier, som nævnt under punkt 1.

Det fremgår ikke af protokollen, hvordan forhandlingerne af ovennævnte forløb. Værket blev ikke udvidet. Beboeren på Højby Mark har nok ment, at prisen var for høj.

Johannes Hansen, Højby Maskinfabrik, fortæller, at beboerne på Højby Mark i 1922 gik sammen med Årslev om at danne Årslev Transformationsforening og aftage strøm fra Odense kommunale Elværk.

Krigsårene

I de følgende 4 – 5 år var det ikke de store beslutninger, der skulle tages. På generalforsamlingerne var det passerens løn samt priser for strøm, der skulle forhandles.

I 1916 bestemte man, at konerne skulle komme med mellemmadder til næste års generalforsamling.

I 1918 besluttede man, at der næste år ikke skulle være fællesspisning.

Generalforsamlingerne, hvor kun aktionærerne var deltagere, blev normalt afholdt i forsamlingshuset, enkelte gange på kroen.

Forbrugere, der ikke var aktionærer, blev omtalt som købere og havde ingen indflydelse på driften af værket. – På bestyrelsesmøderne, ofte blot et enkelt møde pr. år, drøftedes hvilken renovering, der skulle foretages. Desuden drøftedes betingelserne for optagelse af nye forbrugere.

I 1917 blev det nødvendigt at sætte prisen for elektriciteten op. Aktionærerne blev hurtigt enig om, at det var nødvendigt og blev enige med køberne, repræsenteret ved P. Nielsen, Chr. Sander, E.Jacobsen og Niels A. Nielsen, om at disse skulle betale det samme for strøm som aktionærerne. Prisen skulle fastsættes således, at aktionærerne kunne få aktiekapitalen forrentet med 4% efter almindelig afskrivning og vedligeholdelse.

Prisen for strøm blev sat til 50 øre pr. kwh til kraft og 70 øre pr. kwh til lys. – Den store prisforhøjelse skal ses på baggrund af, at priserne var steget generelt her under krigen og ikke mindst, at aktionærerne havde besluttet at opsætte en vindmølle til drift af dynamoen, idet dieselolie var blevet meget dyr, da det var vanskeligt at fremskaffe.

Vindmøllen kostede ca. kr. 18.000,- , der blev lånt i Landbosparrekassen og hos en af aktionærerne.

I 1918 steg prisen på strøm til henholdsvis 80 øre pr. kwh og 110 øre pr. kwh. Det blev så også den sidste prisstigning i elværkers historie, idet prisen i 1920 blev sat ned til henholdsvis 70 øre pr. kwh til lys og 50 øre pr. kwh til kraft.

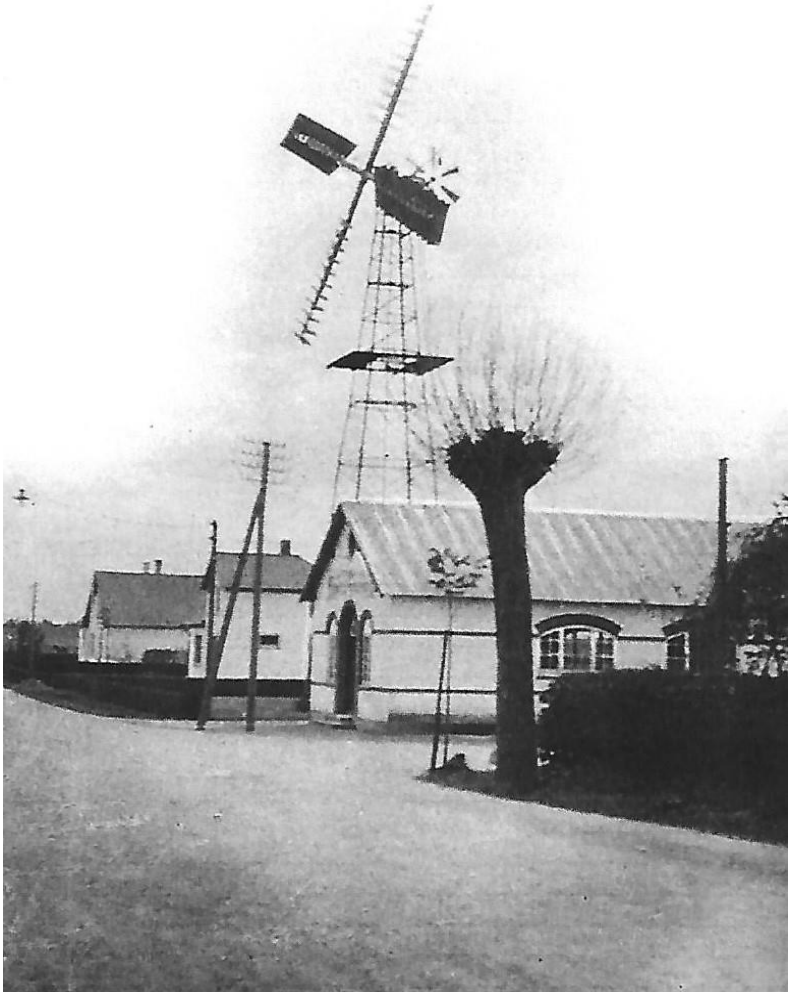

Højby Elværk med den nye vindmølle, som blev taget i brug i 1917 pga. at det var dyrt og vanskeligt af skaffe dieselolie til dynamoen.

Værket fik i 1918 en dynamo installeret på mejeriet til hjælp for den eksisterende dynamo, idet det kneb for værket at levere den strøm, som forbrugerne ønskede at aftale. Elværket lånte pengene af Peder Bøgedal og Peder Hansen, i alt 3.000,- kr.

I disse år fik bestyrelsen en ny opgave. Det kneb nu for enkelte forbrugere, også blandt aktionærerne, at få betalt regningen for elektricitet. Bestyrelsen skrev til de pågældende og satte en frist for betaling. I modsat fald ville der blive lukket for strømmen. Det fremgår ikke, om bestyrelsen har været nødsaget til at lukke for strømmen til en forbruger.

Højby Nordmark

I 1925 kom et andragende fra beboerne på Højby Mark nord for byen. Lokalt kaldet Højby Nordmark, om at få leveret strøm fra Højby Elektricitetsværk til samme pris som de øvrige købere betalte, mod at de selv betalte ledningerne.

Denne henvendelse blev et vendepunkt for Aktieselskabet Højby Elektricitetsværk. – I forvejen var kapaciteten ikke tilstrækkelig stor. Skulle der flere forbrugere med krævede det, at værket blev udvidet.

Den 27. marts 1925 var aktionærerne sammenkaldt til en ekstraordinær generalforsamling. Bestyrelsen fremlagde et forslag om, at aktieselskabet blev ophævet, og man til gengæld oprettede et andelsselskab, hvor alle forbrugerne havde en andel. Efter en forhandling viste det sig under en prøveafstemning, at der ikke var tilstrækkelig opbakning for at udvide værket – 7 stemte for en udvidelse, 4 stemte imod – hvorfor der heller ikke var grund til at ophæve aktieselskabet og oprette et andelsselskab.

Elværkets sidste fase

Der blev indkaldt til ny generalforsamling til afholdelse den 3. april 1925, hvor forhandlingerne om udvidelse eller ej skulle forsættes.

Her viste det sig, at der var tilstrækkeligt flertal for at aftage elektricitet fra Odense Elektricitetsværk, der kunne levere vekselspænding.

Elværket set fra syd. I forgrunden friskolen, derefter Svendborgvej 323 som maskinmester Svend Madsen fik bygget på grunden i 1914 – Foto ca. 1921

Herefter enedes man om at holde den ordinære generalforsamling den 20. april 1925, hvor ingeniør fra Odense Elværk skulle komme og give forskellige oplysninger vedrørerende betingelserne for at få levret strøm fra Odense Elektricitetsværk.

Under dette møde blev det enstemmigt vedtaget at aftale hel strømforbruget fra Odense Elektricitetsværk.

Der har mand og mand imellem været fremsat kritik af den beslutning, det blev foretaget på generalforsamlingen den 20. april, hvorfor bestyrelsen sammenkaldte aktionærerne til en ny generalforsamling den 11. maj 1925.

Her blev man enige om at sammenkalde køberne og aktionærerne til et møde den 19. maj, hvor man ville henstille til at man tegner aktier, der skal give et udbytte på 1,5 % over sparekassens indlånsrente.

På mødet den 19. maj viste det sig, at halvdelen af køberne ville udvide Højby Elektricitetsværk og den anden halvdel ville have strøm fra Odense Elektricitetsværk.

På den baggrund besluttede aktionærerne, at beslutningen fra den 20. april om at aftage hele strømforsyningen fra Odense Elektricitetsværk skulle stå ved magt.

Herefter udliciterede man arbejdet. Ledningsarbejdet tilfaldt fa. V. Rasmussen, Odense. – Det fremgår ikke af protokollen, hvem der har fået det øvrige arbejde, eller hvad der skete med inventaret fra Højby Elektricitetsværk.

Det fremgår derimod, at der har været nogen diskussion om linjeføringen og om størrelsen for erstatningen for anbringelse af elmaster i markerne.

Erstatningen pr. mast i fri mark blev fastsat til 85,- kr. Intet for master i hegn. Jens Poulsen Jensen fik 50,- kr. for hver af de to master, der blev placeret i hans eng.

Aktionærerne Jens Poulsen Jensen, Knud Larsen og H. Chr. Thorkildsen mener i et brev til bestyrelsen, at generalforsamlingens beslutning om at nedlægge Højby Elværk og modtage strøm fra Odense er ulovlig, idet formålet med aktieselskabet, at drive Højby Elektricitetsværk, nu er ændret så meget, at aktieselskabet burde opløses og likvidere, hvorefter overskuddet udbetales til aktionærerne. – Ved et møde blev ovennævnte trukket tilbage.

Højby Elværks bygninger blev købt af karetmager Chr. Larsen Bihl, Højby for en pris af kr. 4.500,- - til overtagelse den 15. januar 1927

Beboerne på Højby Nordmark fik et tilskud på kr. 500,- til mast og kabler. – senere fik man yderligere kr. 700,- i tilskud til afdragen.

Fra 1927 ændredes navnet på aktieselskabet til Aktieselskabet Højby Elektricitetsforsyning, og nye vedtægter blev vedtaget.

Et kapitel af Højbys historie blev afsluttet.

Formænd for Højby Elværk gennem tiden

1909 – 1914	Niels Kr. Nielsen, Bakkegården
1914 – 1917	Peder Hansen, Bakkegård
1917 – 1923	Jørgen Jørgensen, Bøgeskovgård
1923 – 1927	Kristen Larsen, Fuglekilde